

Gyimesi Gyula

A romaintegráció egyik legesélyesebb terepe (Egy konferencia margójára)

A honvédelmi tárca vezetése – tisztában lévén a romaintegrációban felvállalható szerepének fontosságával, s az országosan megújuló erőfeszítéseket tapasztalva – saját, nem minden múlt nélküli romaügyi stratégiájának megismertetése érdekében 2011. április 19-én egy információban gazdag konferenciát szervezett. Az ezen a konferencián elhangzottak inspirálták a jelen írás szerzőjét néhány, a Magyar Honvédség szerepével kapcsolatos gondolat megfogalmazására.

Napjaink tartalmát tekintve egyik szinte közhelynek számító és tapasztalatom szerint mégis oly kevés visszhangra találó megállapítása Kolosi Tamástól és Szelényi Ivántól (Hogyan *legyünk milliárdosok?*, Corvina, 2010), hogy „Magyarországon minden kétséget kizáróan a romák fizették a legnagyobb árat a rendszerváltásért. (...) A roma társadalom túlnyomó többsége a társadalomból való kizártság olyan mértékét tapasztalta meg, ami tudomásunk szerint az európai cigányság most már csaknem ezeréves történetében, békeidőben szinte példa nélkül álló.” A kétségtelen tény ignorálásának okai szerteágazóak ugyan, de úgy vélem, nem kis részben abból származtathatók, hogy miközben a közéletben egyre több szó esik a „romakérdésről”, magukról a romákról semmit, vagy csak alig többet tudunk. Legfeljebb becsléseink vannak arról, hogy végül is hányan vannak, arra vonatkozóan pedig – néhány tiszteletre méltó kutatót kivéve – leginkább csak feltevéseink, hogy miként, miből, hol és miért így élnek. A kérdésekre egzakt válaszok hiányában évtizedek, sőt évszázadok alatt részleteiben is „kidolgozott” sztereotípiák-

kal és azokból kinőtt, erősen beágyazódott, mondhatni elpusztíthatatlanná vált előítéletekkel válaszolunk.

A nagy többség valami furcsa, az átlagostól sok mindenben eltérő, külső jegyeiben is jól megkülönböztethető, a társadalmi lét periferiáján élő, kétséges egzisztenciájú, a szegénység, a bűnözés „szagát” árasztó csoport képét idézi fel a cigány szó kapcsán, amihez olykor romantikus, de többnyire indulatos, elutasító érzelmeket társít. Ugyanakkor pontosan tudja, hogy ezek az érzelmeek nyilvánosan nem vállalhatóak, de nem azért, mert ez a kép és viszonyulás a tényleges tapasztalatoknak és tényeknek legfeljebb esetileg felel meg, hanem mert nem illendő, sőt szankcionálható, szankcionálandó. A fejekben emiatt felhalmozódó ellentmondások jelenlétét mutatja a magán- és néha nyilvános szférában megfogalmazott negatív tartalmú kijelentéseket követő „de ismerek sok rendes cigányt is” jellegű önfelmentő megnyilatkozás, ami az azt megelőző, többnyire dehisztáló állítás tartalmát ugyan gyengíteni szándékozik, de paradox módon éppen helybenhagyja, kétségek nélkülívé teszi.

Ez a képlet nem magyar specifikum. Európa legtöbb országában jelen van, és ha különböző mértékben is, de kifejti hatását Finnországtól Törökorszáig, Oroszországtól Nagy-Britanniáig. A kiváltó ok a cigányság több száz éves európai történelmében gyökerezik, melyben szinte országtól független közös jellemző a társadalmon kívüliség, a megtúrtság, a lesajnálás, a kriminalizálás, a kirekesztés, a „kéznél lévő” bűnbak szerep, az egyenlőtlen helyzetből történő kollektív kitörés lehetőségének hiánya. Kár lenne tagadni, ezek a cseppet sem pozitív jellemzők, és a hozzájuk szorosan kötődő stigmák alig változtak az eltelt évek során. Bár hatásuk a cigány népességre korszakoktól függően hullámzó intenzitású, a szóban megnyilvánuló előítéllettől, az elforduláson, majd a fizikai erőszakon át egészen a kiirtás kísérletéig napjainkban ismét erősödő diszkriminációval kell szembenézniük.

A magyarországi hatóságok egészen a huszadik század közepéig rendészeti és/vagy szegénypolitikai kérdésnek tekintették a vándorló, illetve falu- vagy városzélien megtelepedő cigányság ügyét.

Az 1960-as években elinduló és rendre kudarcra végződő romaprogramok csak alig léptek túl ezen a szemléletmódon. A faluvégi putrik felszámolása abból a feltételezésből indult ki, hogy a környezet, az anyagi tárgyi világ, és benne kiemelten a lakáshoz jutás egyfajta automatizmusként az életvitelt is képes olyan mederbe terelni, amelyben a korábbi kítaszíttottság oldódik, és a környezet által kínált minta hatására egyfajta öngerjesztő asszimiláció zajlik le. Ehelyett a korábbi cigánysorok új helyekre, leginkább a lokális közösségek belsőjébe kerültek, a roma nagycsaládok megbomlottak, és ráadásul a többségi társadalomnak éppen a program léte és lefolyása miatt fokozódó ellenszenvével talál-

koztak. Az újabb és újabb próbálkozások azonban egy nem szándékolt, de kétségtelenül integráló erejű hozadékkal is jártak. A lakóhely-változtatás kényszere részben szétzilálta a korábbi, a közösség tagjainak szoros kapcsolatán alapuló megélhetést szolgáló foglalkozási szisztémát, részben urbanizálta a cigányság egy részét. Ezzel párhuzamosan a gazdaság intenzív fejlesztése olyan munkaerő-felszívó hatást gyakorolt, ami a korábbi közegéből kiragadott, nagyrészt képzetlen cigány lakosság számára is utat nyitott nemcsak a szervezett munka világába, de a korábban számukra alig elképzelhető képzettségek megszerzése felé is. A napi, heti, kétheti ingázások gondjaival, bajaival is terhelt „feketevonatok” korszaka furcsa mód az integráció esélyét is magában foglalta, és bár tradicionális okokból alapvetően a cigány férfiakat érintette meg, az ő foglalkoztatottságuk és iskolázottságuk egészen a rendszerváltásig növekedő tendenciát mutatott.

A rendszerváltás foglalkoztatási sokkja ennek a „lopakodó” integrációnak vetett véget. A rövid idő alatt megszűnő egy-másfélmillió munkahely törvényszerűen azt is jelentette, hogy a megélhetésüket elvesztők között ott találhattuk szinte teljes egészében a jellemzően a munkamegosztás legalacsonyabb szintjeihez kötődő és legkevésbé képzettnak mondható, utazási költséget és munkásszállót igénylő roma populációt is.

A kisteleplülésekre és városi szlamosodott kerületekbe kényszerűen visszahúzódo cigányság rosszabb helyzetben találta magát, mint amiből elindult. Munkalehetősége gyakorlatilag nullára redukálódott, az alkalmi munka és segély kettőse pedig lassan, de biztosan sodorta a mindent visszafordíthatatlanul elnyelő mélyszegénység felé. A rendre megfogalmazott és a jó szándék ellenére, összetett okoknál fogva

kevés eredményt hozó célzott felzárkóztási törekvések képtelenek voltak érdemben változtatni a helyzetükön. Eközben a többségi társadalom egyre kevesebb toleranciával szemlélte az erre a célra elköltött milliárdok felemésztődését, és a mégoly gyengén is, de létező szolidaritás átadta, átadja a helyét a türelmetlenségből és az ismételten felszínre kerülő előítéletből táplálkozó indulatnak velük szemben. Az elmúlt húsz év kilátástalanságában ugyanakkor felnőtt egy olyan nemzedék, mely önjerejéből már képtelen megfelelni a munka világa által diktált elvárásoknak. Alacsony iskolázottsága, korlátozott szocializációja, közvetlen környezetének mintái, és az előítéletektől vezérelt kirekesztettség alkalmatlanná teszi az integrációra. A helyzet megoldatlanságából, megoldhatatlanságából eredő kölcsönös gyanakvás és időről időre felbukkanó vádaskodás pedig olyan feszültség forrásává válik, ami megjósolhatóan robbanáshoz vezet. Különösen akkor, amikor a hasonló társadalmi számkivetettséget megélt csoportok tagjai – önfelmentő attitűdjüknek engedve – bennük találják meg minden bajok forrását, ezért a még náluk is kiszolgáltatottabbak kisebb ellenállásának irányába élik ki tehetetlenségük dühét.

A 2008-ban kirobbanó pénzügyi válság hatására a helyzet fokozottan elmérgesedni látszik. A szűkülő források megszerzéséért és felhasználásáért folyó intenzív versenyben egyre kevésbé lehet konfliktusok kockázata nélkül integrációs törekvéseket megfogalmazni, elfogadtatni és elindítani. Ugyanis a társadalmi rendszereket és alrendszereket érintően már maga a megfogalmazás, tervezés sem egyszerű feladat, mert példák sorával igazolható élő tapasztalat, hogy a manifeszt célok megvalósítása olyan nem szándékolt és diszfunkcionális hozadékokat is eredmé-

nyez, amelyek az emberi cselekvések bizonyult egymásra hatása miatt nehezen felmérhetők és kikövetkeztethetők, de ami a nagyobbik baj, a szándékolt eredmény eliminálásának kockázatával is járnak. A társadalmi és társas viszonyok, az egyéni szándékok és törekvések erővektorainak együttes eredője képes felülrni, sőt akár ellenkező értelművé is tenni a legragygóbb eredménnyel kecsegtető programokat is. Ennek lehetőség szerinti elkerülése érdekében a tervek kihordása, elfogadtatása normális esetben annyi időt és energiát igényel, hogy az jelenleg kivitelezhetetlennek látszik.

A dilemma feloldására jelenleg három párhuzamosan zajló cselekvéssor jelentheti a megoldást. Ez egyrészt a legnehezebb helyzetben lévők minimális életfeltételeinek a biztosítását (segély: pénz és naturália), másrészt a kitörni szándékozók és arra képesek integrációjának kezdő lépéseit (közmunkaprogram, képzés), harmadrészt egy átgondolt és sokszorosan egyeztetett integrációs – és tegyük hozzá: antidiszkriminációs – stratégia kidolgozását, bevezetését jelenti.

Ez utóbbi valószínűleg a három közül a legkisebb kihívás, mert részben a jövőre vonatkozik, ezért teret enged a legváltozatosabb ötletek megfogalmazásának és megfontolásának, részben pedig jól illeszthető a magyar soros elnökség kezdeményezésére az Európai Unió által befogadott programba. Ily módon lehetőség nyílik olyan tapasztalatok, illetve megoldások megismerésére és adaptálására, amelyeket a tagországok sikerrel alkalmaztak már. Ez azonban fordítva is igaz, elkerülhetők a buktatók is.

A minimális életfeltételek biztosítása arra a morális kérdésre adott válasz, hogy lemondhatunk-e a végleg leszakadók és ezzel együtt önerőből felzárkózni már nem

tudók tíz- esetleg százezreiről, ideértve a nem roma népesség hasonló helyzetű tagjait is. Vállalható-e a társadalom szövetének felfeslése, a kohézió megbomlása és ezzel akár az éhséglázadás kockázata, vagy kényszerűen tudomásul vesszük, hogy egy elveszett nemzedékről kell gondoskodnunk. Az igazi nehézséget az fogja jelenteni, hogy ki és milyen kritériumok alapján dönti majd el az ehhez a csoporthoz tartozást, továbbá mit is jelent, tartalmaz a minimális életfeltételek kitétel.

Az arra képesek és hajlandók integrációjának sürgős beindítása elkerülhetetlen, de kockázatos lépés. Egyrészt, mert magában hordozza ismét a szűkös források szerény vagy alig érzékelhető eredményt hozó felhasználásának a veszélyét, és ennek eltérése nagy erőpróbát jelenthet a terheket közvetve viselő többség számára. Másrészt, mert nem terjeszthető ki a célcsoport egészére, és ezzel biztosan feszültséget gerjeszt. Ráadásul a kimaradók összemoshatóvá válnak a felzárkózni nem tudókkal, hiszen ellátásukat másként aligha lehetne biztosítani. Ezzel egyszersmind deklasszáljuk is őket. Harmadrészt, mert a képzés irányainak meghatározásakor nagyon precíz gazdasági prognózisokra, azaz munkaerő-szükségleti előrelátásra kellene támaszkodni, ami az ország különböző térségeiben, településeiben nagyon eltérő lehet. Hasonló a helyzet a közmunka tényleges tartalmát illetően is, ha nem akarjuk az alibi munka látszatát kelteni, ami megint csak ellenszenvet keltene a többségben. Ebből kifolyólag egy erős központi irányítási modell, ami a források felügyeletét hivatott biztosítani, nem tud igazán hatékonyan működni. Hiszen a fővárosból, de még a közelebb elhelyezkedő munkaügyi központból is szinte lehetetlen megítélni, hogy mondjuk a Zemplén lábánál elterülő Makkoshotyka községben milyen közmun-

ka szervezhető, és ott a közeli jövőben milyen szakmák képviselői számíthatnak munkahelyre. Az irányítás decentralizálása viszont felülről tenné átláthatatlanná a rendszert, ami a források hatékony felhasználását kérdőjelezi meg. A kettő közötti átmenet pedig merev, nehézkes működést eredményezne. Nem kizárt, hogy a döntések már meghozataluk pillanatában idejüket múlják, korrekcióra szorulnak. Előfordulhat az a végletes helyzet, hogy már a korrekció szükségességének felismerése is időbe telik, megalkotása, jóváhagyatása, formába öntése, eljuttatása a végrehajtás helyére éppen addig zajlik, míg ismét új helyzetre kellene reagálni.

A fentiekben mindössze csak felvillantani kívántam mindazokat a kétségeket, amik az integráció gyakorlatának mindennapjait kísérik. Bár tökéletesen helytálló, hibátlanul működtethető recepteket nem ismerek, úgy vélem a magyar társadalom egyik legnagyobb foglalkoztatója, a Magyar Honvédség sok tekintetben megoldást jelenthetne a romaintegrációban. Először is azért, mert már csaknem egy évtizedes tapasztalatot halmozott fel ezen a területen. (A Honvédelmi Minisztérium Humánpolitikai Helyettes Államtitkárának stábjában, már a kilencvenes évek végétől dolgozó munkatárs, 2002 decemberétől romaügyi referensként egy további munkatárs segítségével támaszkodva mint referatúra a minisztériumi struktúra részévé vált. Az azóta eltelt évek többször módosították a felépítést, de a feladat és az azért felelős személy mindvégig létezett és létezik.)

Másodszor azért, mert létező programokkal és megfontolásra, kipróbálásra érdemes elképzelésekkel rendelkezik. Harmadszor pedig azért, mert országos kiterjedésű szervezetrendszer lévén mindenki számára elérhető közelségben van. Negyedszer pedig azért, mert szervezeti sajátosságainál

fogva folyamatosan képesnek mutatkozik az előítéletek féken tartására.

A romák integrációjának oktatási és foglalkoztatási dimenziójában egyaránt feladatokat felvállaló honvédség különösen az önkéntes haderőre történő kialakítása óta fordít kiemelt figyelmet arra, hogy cigány fiataloknak kínálható lehetőségeket tegyen elérhetővé. Ennek szellemében a laktanyai nyílt napok mellett az általános és középiskolák „KatonaSuli” programjain, az esélyegyenlőségi táborok szervezésén, alkotói pályázatokon keresztül az esélyt teremtő ösztöndíjakig nagyon sokféleképpen igyekszik megszólalni, és megszólítani a potenciális érdeklődőket.

Ha sorra vesszük ezeket a lehetőségeket és programokat, láthatjuk, hogy elsősorban a toborzást, az érdeklődés felkeltését célozzák, és egyúttal bemutatják azt az utat is, amelyen elindulva beteljesedhet a katonává válás felébresztett vágya. Ez utóbbi azért is lényeges eleme ennek a tevékenységnek, mert nem egyszerűen a cigány fiatalok megnyerése és bevonultatása áll a haderő érdekében, hanem az arra alkalmas és képes jelöltek szolgálatba állítása a szervezet eminens érdeke.

Ha számba vesszük a katonai szolgálat különböző szintjeihez rendelt követelmények kemény jellemzőit – képzettség, fizikai, pszichikai, egészségügyi alkalmasság –, akkor megállapíthatjuk, hogy a cigány fiatalok jelentős része komoly hátrányokkal indul ebben a megméretésben. Éppen ezért a kompromisszumok megkötése helyett a hátrányok leküzdését, de legalábbis csökkentését kell a célzott toborzómunka legfontosabb céljaként megjelölnünk. Erre kínál felzárkóztatási lehetőséget a „KatonaSuli” közoktatási és felsőoktatási komponense, melynek keretében lehetőség van olyan ismeretek elsajátítására, melyek amellet, hogy a képzés szerves

részét képezik, egyúttal felkészülést is jelentenek egy esetleges katonai életútra. Hasonló megfontolásból ugyancsak ide sorolhatjuk az esélyegyenlőségi táborok élményt adó, közösséget teremtő gyakorlatát, vagy a hátrányos helyzet csökkentése érdekében létrehozott Lippai Balázs-ösztöndíjat is.

A már megnyerteket fogadó közeg toborzó, alkalmasságot elbíráló, kiképző és foglalkoztató alrendszerei sajátos módon nemcsak szervezeten, hanem földrajzi értelemben is elkülönülnek egymástól. Ennek előnye talán akkor érthető meg leginkább, ha a gyakran hallható panasszal vetjük össze, miszerint az álláshirdetésre jelentkező, és telefonon még pozitív választ kapó roma érdeklődőnek az állásinterjúra érkezve a „már betöltöttük” állítással kell szembesülnie. A honvédség fent említett szervezeti elemei nem egy személyben és főként nem szubjektív módon döntenek az alkalmazásról, hanem mintegy kézzel a kézre adják, normák mentén minősítik a jelöltet mindaddig, míg ennek a folyamatnak az eredményeként el nem érkezik a „rendeltetési helyére”. Az egyik döntés csak annyiban befolyásolja a jelentkező továbblépését a rendszerben, hogy az előírt normának megfelel-e, vagy sem. Szó sem esik bőrszínről, rasszhoz, nemhez tartozásról, a végső szó kimondója jogi, szakmai érvek mentén teszi a dolgát. Sem a későbbi munkahelyi vezető, sem a leendő munkatársak nem részesei a felvételi procedúrának és a kiképzésnek. A rendszer ebben a tekintetben vak, és ez így van jól, sőt olyan előny, amire a közszolgálaton kívül kevés példát lehetne hozni.

Hogy mi történik a szolgálati helyeken, abba az ott dolgozók kivételével mélységeiben csak kevesen látnak bele. Az azonban tény, hogy a felszínen szinte sosem jelenik meg a romaellenesség motívuma, és

bár a parancsnokok és a munkahelyi vezetők gyakran hajlamosak ezt nagyon pozitív jelként hangsúlyozni, gyanítható, hogy nincs egészen igazuk. Nem kétséges, hogy az érvényben lévő szigorú szabályozás lefojtja ezeket a jelenségeket, és ennek következtében nem kerülnek ki a kis-közösségek és személyközi viszonyok rejtett világából. Nincs okunk azonban azt állítani, hogy a társadalom egészére jellemző konfliktusok a haderón belül biztosan nincsenek jelen. Ugyanakkor a közös feladatok jellege, az egymásrautaltság, a bajtársi viszony minden bizonnyal jelentősen tompítja őket. A lefojtottság, a fedő alatt tartás viszont kockázatot is jelent, éppen ezért a minisztérium felelős vezetői időről időre igyekeznek képet alkotni róla. Ennek egyik lehetséges eszközeként a szociológiai adatfelvételeket és a rájuk alapozott elemzéseket veszik igénybe.

Az elmúlt években két vizsgálat is célul tűzte ki a roma származásúak hadseregen belüli helyzetének feltárását. Mindkét vizsgálatot a ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóintézet végezte el, a HM humánpolitikai helyettes államtitkára, illetve Kommunikációs és Toborzó Főosztály megbízásából. Első alkalommal 2004-ben indult feltáró jellegű, empirikus adatokon nyugvó kutatás, melynek célcsoportjában az akkor még szolgálatot teljesítő sorozott katonák éppen úgy helyett kaptak, mint szerződéses, vagy hivatásos bajtársaik. Az alapkoncepció kialakítása több dimenzió mentén mozgott. A család és az otthon szociokulturális jellemzőinek, a mássággal való találkozás személyes szintjeinek rögzítése, a romákkal kapcsolatos attitűdök és vélekedések feltérképezése és végül, de nem utolsósorban a romák hadseregbeli szerepének megismerése egyfajta gondolati ívként jelent meg a problémamegfogalmazás, a kérdőívkészítés, az adatgyűjtés, adatfel-

dolgozás és adatelemzés minden egyes szakaszában.

Négy évvel később újra lehetőség volt a romákkal kapcsolatos vélekedések rögzítésére. Ezúttal a 2004-es vizsgálat néhány – a romákkal kapcsolatos attitűdökkel és vélekedésekkel kapcsolatos – kérdése szerepelt változatlan formában, a Magyar Honvédségben szolgálatot teljesítő szerződéses és hivatásos katonákhoz eljuttatott kérdőívben.

Anélkül, hogy a két vizsgálat minden eredményeinek egészét ide idézném, egyfajta végkövetkeztetésként elmondható, hogy a hat és fél, valamint két és fél évvel ezelőtt rögzített pillanatfelvételek alapján, szemben a felszínen megjelenő csalóka képpel, a társadalom egészéhez hasonlóan a Magyar Honvédség sem mentes az előítéletességtől, mint ahogy vélhetően soha nem is volt az. Nyíltan vállalt ellenszenvről jellemzően csak minden tizedik válaszadó számolt be, ám nem elsősorban ennek a vélekedéseken nyugvó, erősen a személyiségbe ágyazott viszonyulásnak a kimutatható mértéke jelent veszélyt, hanem az a látencia, amelynek természetét, változékonyságát megbízhatóan nem voltunk képesek feltárni.

A felszínen megjelenő előítéletesség intézményes eszközökkel kezelhető, visszaszorítható, a csak személyes viszonyokban tetten érhető azonban ilyen egyszerű módon nem redukálható. Valószínűsítő, hogy az önkéntes haderő ténye és így az egymással hosszútávon kapcsolatba kerülő személyek állandósult interakciói képesek lesznek részben vagy egészben eliminálni azokat a képzeteket, vélekedéseket, amelyek nem a valós tényekből tapasztalati úton szerzett, hanem a túláltalánosított és szelektíven rögzített, hozzáköltéstől és illogikus gondolkodástól sem mentes ismeretekből indulnak ki. ■